

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

XATİRƏ QURBAN QIZI ƏLİYEVƏ

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOVUN
YARADICILIQ YOLU

5716.01– Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan və xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Əmirxan Məhərrəm oğlu Xəlilov
filologiya üzrə elmlər doktoru, prof.

Rəsmi opponentlər:

Rəhim Nadir oğlu Əliyev
filologiya üzrə elmlər doktoru
Elmira Eldar qızı Əlizadə
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixi kafedrası

Müdafiə «_28_»_03_2014-cü il saat__da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir..

Ünvan: Az-1143, Bakı, H.Cavid prospekti, 115, V mərtəbə, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat «__» _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.01.131 - Dissertasiya

Şurasının elmi katibi,

filologiya üzrə elmlər doktoru:

İmamverdi Yavər oğlu
Həmidov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Ədəbi-tarixi prosesin inkişaf təcrübəsi göstərir ki, ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılıq yolu öyrənilmədən həmin prosesə ümumi nəzəri qiymət vermək, onun meyl və tendensiyalarını doğru müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Yazıçının yazıb-yaratdığı dövrün ədəbi prosesində tutduğu mövqeyi müəyyən etmədən ümumən ədəbi proses anlayışını təsəvvür etmək çətindir. Çünki ədəbi proses əsərlər, müəlliflər, ədəbi tənqid və oxucu münasibətləri üzərində qurulur, yaşayır və inkişaf edir. Yazıçı, əsər və oxucu (o həm də tənqidçidir!) arasındakı münasibətlərdə şübhəsiz ki, həlledici fiqur öz zamanı daxilində götürülən yazıçıdır. Proses bir anlayış kimi hərəkətin çıxış nöqtəsindən nəticəyə qədərki məsafəni əhatə edir. Ona görə də həm inkişaf, həm də onun xüsusi forması olan proses üçün səciyyəvi cəhət zamandır. Bütün qalan proses – yəni ədəbi proses məhz yazıçı şəxsiyyəti və mövqeyi vasitəsi ilə ilgilidir. Hər bir yazıçı ədəbiyyat tarixinə ədəbi prosesdən keçib daxil olur. Müasir ədəbi prosesdə öz mövqeyi və şəxsiyyəti ilə diqqəti cəlb edən, yaradıcılığında iki əsrin və iki minilliyin tarixi mənavi problemlərini əks etdirən Azərbaycan yazıçılarından biri Hüseynbala Fazıl oğlu Mirələmovdur.

Hüseynbala Mirələmov ədəbiyyata XX əsrin 60-cı illərində gəlib. Bu dövr bildiyimiz kimi ideoloji ilıqlanmanın bərqərar olduğu, yeniyə açıqlığı ilə seçilən zaman kəsimidir. Həmin illərdən başlayaraq, «Bir tikə çörək» (1961) hekayəsinin müəllifi kimi ədəbiyyata gələn Hüseynbala Mirələmovun özünü təsdiq mərhələsi uzun çəkdi, «Tənha durna uçuşu» (1986) adlanan ilk kitabına qədər iyirmi beş il zaman qət etməli oldu. Bu illərdə o yazıçı yox, qaz emalı mühəndisi kimi məşhurlaşdı, 32 yaşında sovet dövlətinin ən böyük mükafatına – «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeninə layiq görülən gənc mühəndis təcrübə fəaliyyətini elmlə birləşdirdi, əsas peşəsi üzrə onlarla əsər yazıb texnika elmləri doktoru, professor mərtəbəsinə yüksəldi. Bununla belə, ard-arda çap olunan kitabları H.Mirələmovun içindəki ədəbiyyat sevdasını yetərinə sərgilədi. Cəmi beş il ərzində – «Qayada çiçək» (2002), «Xəcalət» (2002), «Daha bir ümid sabahı» (2003) «Gəlinlik paltarı» (2004), «Həyat eşqi» (2005), «Vəcdanın cəzası» (2005), «Bir gecənin sehri» (2006), «Cəza» (2007) «Yanan qar» (2007) kimi nəsr kitabları ilə H.Mirələmov özünü XXI əsrin, üçüncü minilliyin yazıçısı kimi təsdiq etdi. Bu kitablara daxil olan hekayə, povest və romanları, habelə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevə

həsr olunmuş 12 publisistik kitabı, Moskvada məşhur «Görkəmli adamların həyatı» seriyasından rus yazıçısı V.Andrianovla birgə çap etdirdikləri «Heydər Əliyev» (2005) və «İlham Əliyev» (2007) monoqrafiyaları əsas verir ki, görkəmli yazıçı-publisist, ictimai xadim H.Mirələmovun yaradıcılığı aktual mövzu kimi elmi tədqiqatın predmetinə çevrilsin. Bütün bu ümumi ədəbi-tarixi və faktiki səbəblərlə bərabər mövzunun aktuallığını şərtləndirən nəzəri-estetik amillər də vardır. Onları təxminən aşağıdakı tərzdə xülasə etmək mümkündür:

H.Mirələmov istiqlal dövrünün yazıçısıdır, Qarabağ müharibəsində haqqı tapdalanan millətin ağrı və acılarını müasir bədii-fəlsəfi səviyyədə bədii təcəssümün predmetinə çevirən əsərlərin müəllifidir. O, yazıçı və vətəndaş cəsarəti ilə xalqın nəzər-diqqətini unudulmaqda olan Qarabağ probleminə yönəltdi, «Xəcalət» Qarabağ faciəsi haqqında maraqlı bir povestin adı olaraq qalmadı, milli xəcalət rəmzinə çevrildi, susmuş vicdanları («Vicdanın hökmü») zamanəmizin, tarixi taleyimizin təhqir olunduğu nöqtələr üzərində cəmləşdirdi.

H.Mirələmov ən müasir tariximizin bədii obrazını yaratmaq üçün bu tarixin yaradıcısı olan ümummillə liderin obrazının, öz istedadı, xüsusilə H.Əliyevə fanatik sevgisi və sədaqəti ilə, indi «Heydərnəmə» adlana biləcək fəlsəfi-publisistik epopeyanın müəllifidir. Bu mövzuda yazdığı onlarla kitab onun publisistik irsinin həm bədii-fəlsəfi, həm də tarixi aktuallığını müəyyən edir.

H.Mirələmovun hekayə, povest və romanları («Gəlinlik paltarı», «Bir gecənin səhri», «Maşallahın paneli» və s.) müasir gəncliyin mənəvi-əxlaqi sabahı naminə düşünən milli mənəviyyat keşikçisinin ürək ağrısından yaranmış əsərlərdir ki, onların elmi tədqiqi təkcə bu günümüz baxımından deyil, həm də milli-mənəvi sabahımız naminə aktualdır.

H.Mirələmov dövrün əsas mövzularını – Qarabağ problemi, ekoloji böhran, mənəvi tənəzzül və s. müasir ideya-estetik tələblər səviyyəsindən tədqiq etməyə çalışır.

H.Mirələmov XXI əsrin keçid dövrünün ənənələri, eksperimental, postmodernist nəsr üslublarına müqavimətdə öz fərdi üslubunu yaradan yazıçıdır. O, bir sənətkar kimi tarixi faktlara, konkret tarixi koloritə həmişə sadıq qalmış, hadisələri süni şəkildə müasirləşdirməkdən uzaq olmuşdur.

H.Mirələmovun «Simuzər», «Xəcalət», «Vicdanın hökmü», «Gəlinlik paltarı», «Dağlarda atılan güllə», «Cəza» kimi əsərləri müasirliyin əsas mövzularının tədqiqi baxımından maraq doğurur. Bu əsərlərdə insanın sosial təbiətinə nüfuz kifayət qədər ciddi estetik keyfiyyət kimi diqqəti cəlb edir. Onun qəhrəmanları insanın təbii və sosial varlığının sintezində daha

tez başa düşülür, dərk edilir. Yazıçının estetik ideali də bu yöndən bütöv, davamlı və məntiqi görünür.

Tədqiqatın obyekti müasir Azərbaycan yazıçısı H.Mirələmovun yaradıcılığıdır.

Tədqiqatın predmetini H.Mirələmovun əsərləri əsasında müasir dövrün ədəbi-tarixi və ictimai proseslərinin irəli sürdüyü bir neçə problemin araşdırılması təşkil edir ki, bunlar da aşağıdakılardır:

Müharibə və İnsan: Azərbaycan xalqının taleyüklü tarixi problemi olan Qarabağ mövzusunun bədii-fəlsəfi həlli; real müharibə, qaynar cəbhə həqiqətləri və insan xarakterlərinin tipikləşdirilməsi; xəcalətin («Xəcalət» povesti) fərdi insani duyğudan tarixi-fəlsəfi və milli-mənəvi problemə çevrilməsində sənətkar istedadı, yazıçı qayəsinin rolu.

Təbiət və İnsan: Ekoloji tarazlığın pozulmasında insanın günahı, təbiətin cəzası fəlsəfi problem kimi.

Əxlaq və insan: Mənəvi gözəllik üçün əxlaqi məsuliyyət, «Gəlinlik paltarı» gəncliyin əxlaqi tərbiyəsinin müasir mahiyyətini əks etdirən roman kimi.

Dramaturgiyada mühit və qəhrəman problemi: H.Mirələmovun dramaturgiya qəhrəmanlarının mühit və qəhrəman kontekstinə çıxarılması (ailə-məişət mühiti və qəhrəman, çağdaş sosial-siyasi mühit və qəhrəman, tarixi-siyasi mühit və qəhrəman) və tipoloji ümumiləşdirməyə cəlb edilməsi.

Publisistikada şəxsiyyət və zaman problemi: H.Əliyev və İ.Əliyev haqqında tarixin dili ilə danışan sənətin sirləri.

Tədqiqatın məqsədi yazıçının nəsr, dram və publisistik əsərlərini tarixilik prinsipi ilə təhlil edərək Hüseynbala Mirələmovun çağdaş ədəbi prosesdəki mövqeyini müəyyən etmək, poetik və estetik təhlil yolu ilə əsərlərinin bədii-fəlsəfi özəlliklərini aşkara çıxarmaq, XXI əsrin əvvəllərində ədəbiyyatımıza gətirdiyi bədii fəlsəfi yenilikləri müəyyən-ləşdirmək, yaradıcılıq təkamülünü göstərməkdir.

Tədqiqatın vəzifələri:

– «Tənha durna uçuşu» (1986) kitabından başlayaraq yazıçının keçdiyi yaradıcılıq yolu izlənilmiş, bu kitaba və sonrakı kitablarına daxil olan hekayələrinin təhlili əsasında hekayə sənətimizə gətirdiyi özünəməxsusluqlar müəyyən edilmişdir.

– Ədibin yaradıcılıq yolunun təşəkkülü üçün stimül yaradan axtarışlar, xüsusilə «Qayada çiçək» kitabına toplanmış hekayələri ədəbi-tənqidi fikirlə paralel şəkildə araşdırılmış və aşkara çıxarılmışdır ki, müəyyən fasilələrlə çap olunsada, «Bir tikə çörək» (1961) adlı ilk hekayəsindən sonrakı bütün

dövrərdə o, bədii axtarışlarını davam etdirmişdir.

– Yazıçının Qarabağ mövzusunda əsaslı gəlişinin obyektiv və subyektiv – fərdi səbəbləri müəyyənləşdirilir; müharibə günlərində peşə borcunu yerinə yetirən namuslu peşə sahibini yanacaq dolu maşında güllə qabağına aparan duyğuların sonradan necə bir vətəndaş qayəsi ilə bədii əsərlərə çevrilməsi prosesi izlənilir.

– H.Mirələmovun istedadının az bir zaman içində (2002-2007) xüsusi bir vüsətlə parlaması, ədəbiyyatımıza bədii cəhətdən orijinal hekayə, povest, roman, pyes və publisistik əsərlər bəxş etməsi dissertasiyada xüsusi nəzəri-estetik problem kimi qoyulur.

– Mübaligəsiz demək olar ki, Qarabağ dərdi və onun bu mövzuda ilk əsəri «Xəcalət» yazıçını böyük ədəbiyyata gətirdi. «Xəcalət» XXI əsrin ədəbi-bədii sözü, rəmzi və milli-mənəvi sabahının simvolu oldu: nə qədər ki, Qarabağ azad olunmayıb, başımıza papaq əvəzinə xəcalət qoyacağıq! – yazıçı bu həqiqəti bütün Azərbaycana aid fikir kimi ümumiləşdirdi.

– H.Mirələmovun eyni vaxtda həm təbii ekologiyanın («Cəza»), həm də mənəvi ekologiyanın («Gəlinlik paltarı») kəşiyində durması ona böyük şöhrət gətirdi, onun yaradıcılığı Ç.Aytmatov kimi dahinin diqqətini cəlb etdi; bunun səbəbləri dissertasiyada açıqlanır.

– Yazıçının nəsrimizə cəbhə həqiqətlərini gətirməsi (məsələn «Xəcalət» povesti, «Yanan qar» romanı və s.) əsərdə XXI əsrin nəsr hadisəsi kimi mənalandırılır; bu ən çətin işdir, həm sərt cəbhə həqiqətləri – ölüm, qan, top atəşləri, erməni faşizminin antibəşəri terrorçuluğu, antiinsani cəzalar, həm də onların yüksək poetik təsviri, hər cür cazibədar effektdən uzaq bədii ümumiləşmələr – dissertasiyada əsas vəzifələrdən biri kimi ön plana çəkilir.

– XX əsr publisistikasının Mirzə Cəlil, Ü.Hacıbəyli, N.Nərimanov zirvələri var. Dissertasiyada göstərilir ki, XXI əsrdə siyasi publisistikanın yeni mərhələsini H.Mirələmov yaratdı. Bu baxımdan onun H.Əliyev haqqındakı kitabları böyük nümunədir.

Mövzunun tədqiq tarixi. H.Mirələmovun həyat və yaradıcılığı barəsində 15 monoqrafiya, məcmuə və bədii əsər, 500-ə yaxın məqalə və resenziya çap olunub. Yazıçı haqqında xalq şairi B.Vahabzadənin, akademik B.Nəbiyevin¹, AMEA-nın müxbir üzvü N.Cəfərovun², professor

¹ Nəbiyev B. Roman və müasir qəhrəman. B.: «Yazıçı», 1987.

² Cəfərov N. (H.Mirələmov haqqında) «Oğuz eli» qəz., 22 sentyabr, 2005 (xüsusi buraxılış).

N.Şəmsizadənin¹, tənqidçi V.Yusiflinin², publisist Ə.Xələflinin³, yazıçı-dramaturq N.Hacızadənin⁴ analitik təhlil əsasında yazılmış dəyərli məqalələri çap olunub.

Şair-publisist Ə.Xələfli «Sözə doğru» (2003) və «Dünyanın söz üzü» (2007) kitablarında yazıcının irsini, həyat və mühitini müasirlik mövqeyindən bir publisist ədası ilə araşdırır.

K.Elçinin F.Çobanoğlu ilə birgə yazdıqları «Obrazlar aləmində» (2004) kitabında eyni publisistik üslubda yazıcının obrazlı dünyasına daxil olur, obraz psixologiyasını açmağa çalışırlar.

A.Həsənlinin redaktorluğu ilə çap olunmuş «Söz haqqında söz» (2004) toplusu müxtəlif illərdə, müxtəlif müəlliflərin yazdığı məqalə, resenziya və publisistik düşüncələrdən ibarətdir. Burada yazıcının yaradıcılığına müxtəlif rəqəblərdən yanaşılır.

S.Şamiloğlu, S.Əlibəyli birgə yazdıqları kitabı yazıcının yaradıcılığında əsas yer tutan bir problemə – Qarabağ ağrılarına yönəldirlər: «Hüseynbala Mirələmov yaradıcılığında Qarabağ ağrıları» (2004).

«Fərayənin sualları» (2006) toplusunda verilən yazılar, mərhum V.Hacılının «Gəlinlik paltarının işığında» (2005) və E.Həsənzadənin «Fərayənin fəryadı» (2004) kitabları yazıcının oxucular və ədəbi ictimaiyyət arasında böyük şöhrət qazanmış «Gəlinlik paltarı» romanına həsr olunub. Xüsusilə V.Hacılının⁵ əsəri H.Mirələmov yaradıcılığına professional ədəbiyyatşünasın ciddi nəzəri-fəlsəfi müdaxiləsi ilə səciyyələnir.

Şair-publisist Q.Nəcəfzadənin «Hüseynbala Mirələmovun ədəbi həqiqətləri» (2005) kitabı ədəbi-publisistik etüdlərdən və müsahibələrdən ibarətdir.

Yazıcının həyatı, mühiti və yaradıcılığının tədqiq dərəcəsi bəhs edərkən, iki monoqrafik tədqiqatı ədəbi-filoloji səviyyəsinə görə

¹ Şəmsizadə N. Yazıçı ömrünə üvertürə (monoqrafik variasiyalar). B.: «Təhsil», 2010.

² Yusifli V. Tənqid və yaradıcılıq. B.: «Mütərcim», 2003.

³ Xələfli Ə. Dünyanın söz üzü (Məqalələr toplusu). B.: Səda, 2007.

⁴ Hacızadə Ə. Dərdimiz haqqında roman. («Yanan qar» romanı haqqında). «525-ci qəzet», 2 may, 2007.

⁵ Hacılı V. Fərayənin sehrli gəlin paltarı. («Gəlinlik paltarı» romanı haqqında). «Qarabağa aparan yol», 21 dekabr, 2005.

fərqləndirmək olar: biri tənqidçi V.Yusiflinin «Həyatın ritmi» (2003), ikincisi R.Kərimov və E.Eminaliyevin birgə yazdıqları «Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılıq yolu» (2007) monoqrafiyalarıdır. V.Yusiflinin əsərini professional tənqidçinin müasir yazıçı haqqında ədəbi düşüncələri adlandırmaq olar. R.Kərimov və E.Eminaliyevin monoqrafiyası H.Mirələmovun yaradıcılıq yolunu problemlər işığında əhatə etmək yolunda ilk təşəbbüsdür.

Mövzunun işlənmə əhatəsi təxminən belədir, onu aşağıdakı şəkildə formulə etmək olar:

1. H.Mirələmov haqqında yazılmış əsərlər, əsasən, publisistik xarakterdədir, bir növ yazıçının yaradıcılığına kənardan müdaxilə xarakteri daşıyır.

2. Bir neçə professional tənqidçinin – N.Cəfərov, N.Şəmsizadə, V.Yusifli, V.Hacılı və s. məqalələrini çıxmaq şərti ilə, demək olar ki, H.Mirələmovun yaradıcılığının tədqiqi populist mülahizələr həddini aşmayıb. Ən yaxşı halda onun yaradıcılığına ədəbi tənqidin cari münasibətindən danışmaq olar.

3. H.Mirələmovun nəsrin poetikasına, milli dram sənətinə, ədəbi publisistikaya gətirdiyi yeniliklər: söz və mövzu vəhdəti, vətən ağrısının milli-fəlsəfi yozumu, siyasi publisistikada tarixi fəallıq və s. kimi problemlər araşdırılmayıb.

Tədqiqatın elmi yeniliyi məhz onunla bağlıdır ki, bu iş XXI əsrin müasir yazıçısı Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığına dövrün ədəbi-tarixi kontekstində, tarixilik müstəvisində, onun əhatə etdiyi fəlsəfi-poetik problemləri kompleks nəzərə alaraq araşdıran ilk tədqiqat əsəridir. İkinci elmi yenilik mövzuya yanaşma tərzii ilə bağlıdır: belə ki, burada elmdə köhnəlmiş sovet dövrü nəzəri-metodoloji stereotiplərindən imtina olunur, istiqlal məfkurəsinə – azərbaycançılıq fəlsəfəsinə dayaqlanan metodlarla yazıçının yaradıcılığının xalis bədii mahiyyəti üzə çıxarılır.

Elmi yenilik eyni zamanda qoyulan və həll edilən problemlərin orijinallığı ilə bağlıdır. Onları aşağıdakı tərzdə ümumiləşdirmək və təsnif etmək mümkündür. Bu dissertasiyada ilk dəfə:

– H.Mirələmovun yaradıcılığını proses kimi formalaşdıran tarixi-ictimai və ədəbi-bədii amillər müəyyənləşdirilir.

– Yazıçı şəxsiyyətinin bədii yaradıcılıq prosesi ilə əlaqələri açılır, bədii yaradıcılığın psixologiyası ilə bağlı fərdi cəhətlər üzə çıxarılır.

– H.Mirələmovun yaradıcılıq potensialının birdən-birə, intensiv şəkildə – məhz yeni əsrin önlərində ortaya çıxması əsrdən-əsrə, eradan-eraya keçir. Dövrünün fikir axınları, psixologizmin güclənməsi, şəxsiyyətlə cəmiyyət

arasındakı dialoqda gərginliyin artması, yazıçı şəxsiyyətinin (və mövqeyinin!) güclənməsi, fərdi özünüifadənin ön plana çıxması kimi amillərlə izah olunur.

– Ədibin hekayə, povest və romanları çağdaş nəsr poetikasının prinsipləri ilə sistemli – struktural təhlil olunur, onun bu sahədəki sənətkarlıq imkanları açılır.

– H.Mirələmovun dram əsərlərinin teatra gətirdiyi milli-tragik ovqatın fəlsəfi mahiyyəti aşkara çıxarılır.

– Müasir siyasi publisistikanın fəal yaradıcılarından biri kimi təhlil və təsdiq edilir.

Tədqiqatın nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqatdan müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi yazılarkən istifadə etmək mümkündür. Onun nəticələri çağdaş nəsrin poetikasını öyrənmək üçün mənbə rolunu oynaya bilər. Qarabağ probleminin ədəbiləşdirilməsi və həlli sahəsində nəzəri vasitə kimi, monoqrafiya halında çapı isə tədris vəsaiti kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası:

Dissertasiyanın mövzusu Sumqayıt Dövlət Universitetinin «Azərbaycan və xarici ölkələr ədəbiyyatı» kafedrasında müəyyənləşdirilmiş, AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasında təsdiq edilmişdir. Mövzu ilə bağlı AAK-ın müəyyən etdiyi nəşrlərdə 5 elmi məqalə çap olunmuş, üç məruzə oxunmuşdur.

Tədqiqatın strukturu:

Dissertasiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə problemin aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsası, tədqiqat metodları, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə təqdim olunan müddəalar şərh olunur.

Dissertasiyanın birinci fəslı **“H.Mirələmovun yaradıcılığında ədəbi axtarışlar mərhələsi”** adlanır. Burada Hüseynbala Mirələmovun əsərləri onun bədii yaradıcılığa başladığı 60-70-ci illərin ədəbi mühiti, yenilikləri ilə sinxron şəkildə tədqiqata cəlb edilir, həmin yeni nəsrin təmayülləri kontekstində dəyərləndirilir. Dövrün siyasi həqiqətləri, mənəvi təbəddülatları, həyatın ziddiyyətlərini, milli kökə qayıdış və torpaq, Vətən ideyasını, yüksək əxlaqi dəyərləri bədii həqiqətə çevirmək cəhətdən

H.Mirələmov nəsrinin geniş oxucu kütləsinə təsir dairəsi etiraf edilir.

Böyük Mirzə Cəlil ədəbi qəhrəmanlarının (xüsusən hekayələrində) «şüur yoxsulluğu», «əfəllik və sadələşmə»ni milli faciə kimi qələmə alırdırsa, sonrakı dövrlərdə Mirzə İbrahimov, Mir Cəlil, İlyas Əfəndiyev, İsa Hüseynov, Sabir Əhmədov kimi ədiblərin yaradıcılığında milli faciə süjeti daha çox psixoloji-faciəvi xarakter alır, ictimai insanın, şəxsiyyətin, vətəndaşın daxili təsvir süjeti ön plana keçir. Anarın, Ə.Əylislinin, Y.Səmədoğlunun, Elçinin, S.Əhmədovun və onların ən istedadlı davamçısı Hüseynbala Mirələmovun nəsr yaradıcılığında insanın mənəvi aləmində baş verən təbəddülatlar, fəlakət və müsibətlər təsvir olunur. Yazıcının özünün də etiraf etdiyi kimi, Anar, Elçin, Ə.Əylisli, Y.Səmədoğlu, İ.Məlikzadə ənənələri, həmçinin dünya şöhrətli ədib Aytmatovun cəsarətli nəsr əsərləri - hekayə, povest və romanları onun bədii təxəyyülünün inkişafı və formalaşmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu bədii təkmilləşməni ədibin “Bir tikə çörək”dən başlayaraq sonradan yazdığı bütün əsərlərində- “Sonuncu tikə”, “İzlər”, “Qara xal”, “Qasırga tez keçdi”, “Son arzu”, “Qayada çiçək” və s. müşahidə etmək mümkündür.

Bu fəslin birinci yarım fəslə **“İlk hekayələri. Kiçik janrın böyük imkanları”** adlanır. Müasir ədəbi prosesdə «60-cılar»ın ənənələrini layiqincə davam etdirən və özünün yeni forma və üslub çaraları ilə nəsrimizi daha da zənginləşdirən H.Mirələmov bir-birinin ardınca yazdığı hekayələrlə ədəbi prosesin diqqət mərkəzində olmuşdur. H.Mirələmovun qəhrəmanları səmimi, xeyirxah, sarsıldıqları məqamlarda belə həyata, insanlığa inamını itirməyən insanlar, yazıcının özü isə həyat həqiqətlərinə sadıq, sözlə təbiətin və insanın daxili aləminin portretini məharətlə yaratmağı bacaran rəssam təxəyüllü sənətkardır. Onun yaradıcılıq yolu ilə əlaqədar sanballı kitab-monoqrafiya yazan müəlliflər düzgün nəticəyə gəlirlər: ilk qələm təcrübələrindən başlayaraq H.Mirələmovun yaradıcılığında zamanla səsləşən, tamamilə fərqli münasibətləri, mətləbləri, qəhrəmanları əks etdirən əsərlərlə qarşılaşırıq. Bu mənada H. Mirələmovun da nəsrini “60-cılar”ın məntiqi və təbii davamı hesab etmək olar.

H.Mirələmovun ümumi yaradıcılığı üçün xarakterik olan yüksək mənəvi keyfiyyətlər, Vətən, torpaq, millət təəssübkeşliyi onun kiçik həcmli əsərlərində öz bədii həllini tapmışdır. Yazıcının “Son arzu”, “Dəyirmanə gedən yol”, “Qayıtdı durnalar”, “Tənha durna uçuşu”, “Qayada çiçək”, “Cəsus”, “Yeni həyat”, “Simuzər” və s. hekayələrində lirik-psixoloji üslubun aydın inikasını görməmək mümkün deyil. Bu hekayələr bədii-estetik təsvir vasitələrinin zənginliyi ilə seçilir. Poetik rəngarəngliyi, orijinallığı ilə diqqəti cəlb edən bu əsərlər mənəvi-əxlaqi axtarışlar

məcrasında meydana gəlmişdir. Bu yarımfəsildə İ.Hüseynovun, Ç.Aytmatovun, Anarın, Elçinin, Ə.Əylislinin, S.Əhmədovun, Y.Səmədoğlunun, M.Süleymanlının, habelə Tolstoy və Dostoyevski kimi dahilərin yaradıcılığında insan qəlbinin dialektikası, onun könül aləmi, iç dünyası daha çox mənəvi-psixoloji aspektdə tədqiq olunduğu göstərilir. Eyni zamanda bu təsirin H.Mirələmovun yaradıcılığında necə özünü biruzə verdiyi araşdırılır, hekayələrində şərtliliklər, simvollar, sətraltı mənalar üzə çıxarılır. Saf duyğuları, ilk məhəbbətin sönməyən alovunu incə bir dillə bədiiləşdirən “Tənha durna uçuşu”, “Qasırğa tez keçdi”, təbiətlə insanın vəhdətini folklor-əsətir motivləri ilə təsvirə çəkən “Simuzər”, “Qayada çiçək”, “Qartal” hekayələrinin təhlilə cəlb olunması ilə yazıçının nəsrinin əsas özəllikləri göstərilir.

Birinci fəslin ikinci yarımfəslində **«Hekayə və povestlərində psixologizm. Lirik üslubla epizmin vəhdəti»** tədqiq olunur. Bu yarımfəsildə qloballaşan dünyamızın ziddiyyətlərinin ədibin povest və hekayələrinin təhlili müstəvisində şərhə əsas yer tutur. Bu xüsusda müəllifin bir çox əsərləri tədqiqat predmetinə çevrilir.

“Vəhdətin cəzası” hekayəsində psixoloji, əlvan boyaların zənginliyi, qloballaşan dünyamızın təzad və ziddiyyətləri araşdırılır. Rusiyada yaşayan azərbaycanlıların güzəranı və problemi bu hekayədə öz uğurlu ifadəsini tapmışdır. Oxucunun diqqət mərkəzində dayanan Rəhim obrazı ümumiləşdirilmiş bir surət kimi güclü təsir qüvvəsinə malikdir. Alverlə məşğul olan Rəhim həmyerlisi Firudini aradan götürmək qərarına gəlir. Lakin bu cinayətin cəzasını - mənəvi ağrısını dərk edən Rəhim geriye – Azərbaycana qayıdır və tezliklə müharibə şəraitində olan milli ordumuzun tərkibinə qatılır, erməni cəlladlarına qarşı döyüşün iştirakçısına çevrilir. O, kəşfiyyətçiliyin sirlərinə bələd olaraq ən çətin hərbi tapşırıqları yerinə yetirməyə can atır. Həm mənəvi-əxlaqi, həm də Vətəni müdafiə etmək problemi qarşıda dayansa da, Rəhim bunları həll etmək əzmindədir. Onun əhatəsində olan Firudin, Aygün, Aslan kişi və s. surətlərin hər birinin xarakterik xüsusiyyətləri ədib tərəfindən bütün fərdi cizgiləri ilə təqdim olunur. Mənəvi-əxlaqi məsələlərin vətənpərvərlik duyğusu ilə qaynayıb-qarışması əsərin əsas ideyasını müəyyənləşdirir.

“Bir gecənin sehiri” kitabında isə psixoloji təsvir, qəhrəmanların düşükləri çətinliklər, keçirdikləri iztirab və həyəcanlar ön plana çəkilir. Bu kitab H.Mirələmovun yaradıcılığında tamamilə yeni bir səhifədir. Burada ədibin hekayələri, ədəbi-publisistik məqalə və xatirə-esseləri toplanmışdır. Maraqlı cəhət budur ki, sanballı və ideya-bədii cəhətdən yüksək sənətkarlıqla yazılan bədii əsərləri ilə yanaşı, ədibin rus və özbək

ədəbiyyatından tərcümələri də diqqəti cəlb edir.

Vətəndaş-yazıçı mövqeyindən yazılan «Yuxu» hekayəsi avtobioqrafik xarakter daşıyır. Xalq yazıçısı Anara həsr olunan bu hekayədəki qəhrəmanlar bütün oxuculara, həmçinin ədibin özünə tanış-doğma obrazlardır. «Yuxu» hekayəsində yazıçı əslində həm öz yaradıcılığı, həm də ümumən çağdaş ədəbiyyat üçün səciyyəvi olan bir suala cavab axtarır: insan həyatının mənası nədir, insan həyatı öz varlığında necə yaşayır?! Çağdaş nəsrimizin çevik, aktual janrı olan hekayə özünün bütün tələb və prinsiplərini H.Mirələmovun yaradıcılığında tapır. Müəllif çalışır ki, hər bir hekayəsində zamanın nəbzini tutsun, ən ümdə məsələləri - insanın mənəvi-psixoloji əhval-ruhiyyəsini, humanizm, vətənpərvərlik hisslərini ön plana çəksin.

Tarixiliklə müasirliyin bədii vəhdəti, istedadın hər şeyə qadir olduğu, bütün sədləri adlayıb keçməsi, xalqa, cəmiyyətə fayda gətirməsi “İşığın izi ilə” tarixi-ədəbi essesi nümunəsində təhlil olunur, mahiyyəti açıqlanır. Bu tarixi-ədəbi esse ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin müəyyən müddət ərzində Azərbaycandan ayrılaraq Moskvada daha yüksək dövlət vəzifəsində işlədiyi dövrdən bəhs edir. Bütün siyasi-ictimai mübarizələrdən daima qalib çıxmış dövlət başçısının parlaq obrazı sənətkarlıqla göstərilmişdir. Şirin, oxunaqlı alınan əsər tarixi şəxsiyyət haqqında mükəmməl təsəvvür yaradır. Bu kitabı **Ən Böyük Şəhid** adlandırılan H.Əliyevə, onun yoxluğuna vida nəğməsi adlandırmaq olar. H.Əliyevin misilsiz xidmətləri essədə ədəbi-tarixi və siyasi-mənəvi aspektdə açılıb göstərilir.

“Hüseynbala Mirələmovun povestlərində əxlaq və mənəviyyat məsələləri” adlanan ikinci fəsildə povestlərə əsaslanaraq problemin mahiyyəti açıqlanır, təhlil obyektinə çevrilir, “Həyat eşqi”, “Xəcalət”, “Cəza”, “Coğrafiya çubuğu” diqqət mərkəzinə çəkilir..

İkinci fəslin **“Xəcalət” povesti Qarabağ faciəsinin bədii səlnaməsi kimi**” adlanan birinci yarımfəslində Xocalı faciəsinə həsr olunmuş “Xəcalət” povesti təkcə müəllifin deyil, ümumiyyətlə son dövr ədəbiyyatımızın uğuru kimi qiymətləndirilir. Bu povestdə bir nəfərin simasında böyük bir millətin, eyni zamanda cəsarətlə demək olar ki, dünyamızın faciəsi, üzqaralığı ürək ağrısı ilə qələmə alınmışdır. Əsərdəki psixoloji vəziyyətlərin təsviri, təbiət-insan vəhdəti, obrazların mənəvi aləmi, keçirdikləri əhval-ruhiyyənin bədii tərənnümü tədqiqatın əsas istiqamətlərindən biridir. Burada eyni zamanda əsaslandırılır ki, həyat, məhəbbət, ölüm, müharibə, mənəviyyat kimi problemlərə həsr olunmuş əsərlər ədəbiyyat səlahiyyəti qazanan sənət nümunələridir.

Povestin Heydər Əliyevlə bağlı kiçik epizodları yaddaqalan cizgilərlə

rəsm edilmişdir. Yeltsin, Volski, Nursultan Nazarbayev, «Batya» təxəllüsü ilə çağrılan Polyaniçko, Ayaz Mütəllibov, Ə.Vəzirov kimi vəzifə sahiblərinin, həmçinin Vartan, Haykanuş, Astik, Aşot, Samvel, Muradyan kimi erməni daşnaklarının real obrazları da diqqət çəkir. Yazıcının mərkəzdən gəlmiş və göndərilmiş emissarlarla olan münasibəti, açıq-aşkar müstəmləkə hesab etdikləri Azərbaycanda özlərini ev sahibi kimi aparmaları zəngin həyat təcrübəsi və müşahidələrlə oxucuya çatdırılır. Əsl siyasət adamları və böyük kəşfiyyat diplomatları olan bu millətçi-şovnistlərin qarşısında o dövrün hökumət və dövlət rəhbərləri çox aciz görünürlər. Bunu ədibin bədii təsvirində «qurd və quzu» təmsilindəki qütb-tənəsüb kimi qavrayırıq.

«Xəcalət» povestində ibrətamiz hadisələr, bədii epizodlar yetərinədir. Bunların hər birində gəncliyə, döyüşən orduya, fəhləyə, kəndliyə – bir sözlə, xalqa çox faydalı ola biləcək əsl yazıçı-vətəndaş sözü öz bədii ifadəsini tapmışdır

«Xəcalət» həm povest, həm də dram əsəri kimi böyük şöhrət qazandı, dünya səhnələrində mükafatlar aldı. Bu əsər təkcə bədii yox, həm də real tarixi gücə, mənəvi-psixoloji tutuma malikdir. Bu gün də biz xəcalətdən çıxıb bilməmişik. Millətin qarşısında xəcalətliyik. Əsərin müasirliyi də məhz bundadır.

Bu fəslin **“Cəza” povestində insan və təbiət münasibətlərinə psixoloji baxış**” adlanan ikinci yarım-fəslində insan və təbiət münasibətlərinin vəhdəti, qarşılıqlı əlaqəsi təhlil olunur. “Cəza” povesti nümunəsində təbiət cəmiyyətə, cəmiyyət də təbiətə xidmət etməlidir tezisnin fəlsəfi mahiyyəti aşqlanır, ekologiya problemləri araşdırılır, təbiətlə insan arasındakı nizamın, harmoniyanın pozulması ən dəhşətli faciənin başlanğıcı kimi qiymətləndirilir. Əsərdə Ağalələ, tülkü Qasım kimi adamların ailələri, yaxınları ilə birlikdə məhv olmaları təbiətin ona əl qaldırırlara cəzası kimi simvolik çalar kəsb edir. Ədibin bədii təzaddan məharətlə istifadə etməsi də yeni axtarışların nəticəsi kimi qiymətləndirilir.

İnsanla ətraf mühit arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi kimi qlobal əhəmiyyət kəsb edən ekologiya probleminə həsr edilmiş povestin aktuallığını, demək olar ki, bütün qələm sahibləri etiraf etmişlər. Görkəmli tənqidçi akademik B.Nəbiyev yazır: «Cəza» povestindəki çox təsirli məqamlar da təsdiq edir ki, biz ermənilərin müvəqqəti işğal etdikləri əraziləri geri qaytarıb orada həyatı qaydaya salacağıq. Amma onların təbiətə vurduqları ölçüyəgəlməz zərərin bərpa olunması hələ çox uzun çəkəcək; povestdəki «Palıdlı» restoranının uçuruma, yerin təkinə çökmüş olduğu sahə isə heç vaxt bərpa edilməyəcək, o müdhiş gündə orada olan

bədbəxt insanlar isə heç vaxt həyata qayıtmayacaqlar...»¹

Azərbaycan nəsrində dəyərli ədəbi hadisə kimi qarşılanan «Cəza»nın elmi, həyatı və bədii əhəmiyyəti şəksizdir. Ekologiyamızın pozulduğu indiki dövrdə bu daha aktual səciyyə daşıyır. Əsərdə hökm sürən emosional və fəlsəfi mühakimələr, baş verən hadisələrə nüfuz etmək qabiliyyəti əsas məziyyətlərdən sayılmalıdır. Açıqca hiss olunur ki, o öz sənət dostları, dünya şöhrətli yazıçılardan, həmçinin ədəbi arenada nüfuz sahibi olan Çingiz Aytmatovdan, mifik mövzulardan, əsatirlərdən çox şey öyrənir və bunu yaradıcılığında aydın göstərə bilir.

Ədib Ç.Aytmatov, C.London, Anar, Y.Səmədov, F.Kərimzadə, S.Əhmədov, M.Süleymanlı kimi şəxsiyyətlərlə birgə global düşünən, təbiətin müdafiəsinə qalxarkən ən ağır metaforalar işlətməkdən çəkinməyən, naqışlıq, mənfiliklərlə əsl döyüş mücadiləsi aparan vətəndaş bir yazıçıdır. Müəllif demək istəyir ki, ölkədə dərəbəylik yaradan məmurlar, yağışdan sonra artan göbələklər kimi restoran, şadlıq evi tikdirənlər, «parket sexi» açaraq təbiətə, insanlara bu qədər ziyan vuranlar, vəhşi heyvan-yırtıcılardan da tamahkar olan amansız, vəhşi məxluqlar nəticə etibarilə öz yaşadıkları torpağa, nəfəs aldıkları havaya, içdikləri suya necə fəlakətlər gətirirlər. Təbiətlə insan arasındakı nizam, harmoniya pozulanda faciənin baş verməsi təbiidir. Elə buna görə də yazıçı çox məqamında «həyəcan təbili» çalmağa özünü səlahiyyətli bilir. Həyat təbii, normal axarını itirəndə, öz ritmindən çıxanda əsl yazıçı buna laqeyd, biganə qala bilməz.

İnsanların törətdikləri cinayətə – təbiətə dağıdıcı, amansız, rəhmsiz münasibətə həsr olunan «Cəza» əsərində ana canavarın «intiqa m himnini» – aylı-ulduzlu göyə üz tutaraq səhərə qədər ulamasını eynilə təbiətin, Yaradanın cinayətkarlara qarşı «intiqa m himni» kimi də başa düşmək olar. İnsanlığın anası, ilk və son beşiyi torpağa, təbiətə ögey münasibət heç vaxt bağışlanmır, gec-tez cəzasını almalıdır. Təbiətə – suya, havaya, torpağa, bitkilərə, heyvanlar aləminə Allahın yaratdıqları kimi baxmaq, müqəddəs tutmaq, qorumaq, qədrini bilmək hər kəsin borclu olduğu “Cəza” povestində bütün çıpaqlığı ilə açıqlanır.

Povestin sonunda təbiətin cəzası Allahın cəzası kimi rəmzi mənə kəsb edir.

¹ Nəbiyev B. Təbiətin intiqamı yaman olur. («Cəza» povesti haqqında) «Kredo», 19 may 2006, s. 5.

“H.Mirələmovun romanları” adlanan üçüncü fəsildə mənəvi azadlıq və həyatı zərurət, Vətən taleyi və milli xarakter problemləri araşdırılır, tədqiq edilir. Belə nəticəyə gəlinir ki, insanın mənəvi kamilliyi və təkamül yolu dünya ədəbiyyatının ana xəttini təşkil etmişdir. Bəşəriyyətin ilk dövrlərində onu yalnız təbiət və insan gözəllikləri cəlb etmişsə, sonrakı mərhələlərdə, təbiidir ki, insanın batini, mənəvi dərinlik və gözəllikləri daha çox məşğul etmiş, ədəbiyyatın, incəsənətin başlıca mövzusunə çevrilmişdir.

Üçüncü fəslin birinci yarımfəslə **«Gəlinlik paltarı»: mənəvi azadlıq və həyatı zərurət»** adlanır. Təbiətə, dünyaya kor-koranə münasibətdən uzaqlaşan bəşər övladı sonrakı dövrlərdə yerin-göyün səltənətinə, varlığın, cəmiyyətin daxili aləminə nüfuz və müdaxilə etməyə zəruri ehtiyac duymuşdur. Məhz bu məsələlər H.Mirələmovun yaradıcılığında xüsusi yer tutur, bədii həllini tapır. “Gəlinlik paltarı” romanı bu baxımdan daha çox diqqəti cəlb edir. Yazıcının ideali bu günkü gəncliyin həyat tərzini dəyişməkdir. Müəllifin bu baxımdan yaratdığı Fənayə və Zinayə obrazları orijinal xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Ədəbi tənqiddə belə bir fikir birmənalı qəbul edilir ki, romanın taleyi realizmin taleyidir. Tədqiqat zamanı romanın janr problematikası ilə bağlı mübahisə doğuran məsələlərə də aydınlıq gətirilmiş, dəqiqləşmələr aparılmış, “Gəlinlik paltarı” psixoloji roman kimi təhlil edilmişdir.

Romanın tez bir zamanda şöhrət qazanmasının səbəbi şübhəsiz ki, istedadla yazılması, oxucunu cəzb edən bədii kompozisiyaya malik olması, real həyat həqiqətlərini olduğu kimi, şərhətsiz, müdaxiləsiz əks etdirməsidir. Yazıçı yaşadığı zamanəyə gənc bir qızın mənəvi prizmasından nəzər salır. Fənayə ilə ilgili insanları onun arzularının tərəzisi ilə ölçür. Bu da bir yaradıcılıq cəsarətidir ki, damarlarında erməni qanı axan şıltaq bir qızı romanın qəhrəmanı kimi seçsən və hamının erməniyə nifrət etdiyi bir mühitdə oxucuya onu sevdirəsen. H.Mirələmov regional yox, bəşəri düşüncə sahibi olduğu üçün belə bir cəsarətli addım atıb. Romanın uğuru bir də bununla bağlıdır ki, ədib obrazları, hətta mühitləri səciyyələndirərkən ənənəvi müsbət-mənfi qarşıdurmasından imtina etməyə nail olub.

«Gəlinlik paltarı» xarakterlər romanıdır. Bu romanda Fənayə, Zinayə, Fəqan, Yusifcan kimi öz fərdiyyəti ilə seçilən psixoloji xarakterlər var. Burdakı xarakterlərdə hərə məhz özü olduğu kimi, eyni zamanda bir-birlərinə mənəvi-psixoloji, poetik-fəlsəfi dayaq ola bilir və romanın ümumi estetik qayəsini məzmunlu tərzdə reallaşdırmağa nail olurlar.

«Gəlinlik paltarı» Azərbaycan romanının poetik səviyyəsini əks etdirən müasir bir romandır. Yazıçı əsərin əsas qəhrəmanı, ümumiyyətlə qadın

qəhrəmanlarını gözəllik, səadət, ləyaqət rəmzi olan gəlinlik paltarı ilə mizana çəkir. Burada gəlinlik paltarı milli mentalitet rəmzi kimi mənalandır. H.Mirələmovun «Gəlinlik paltarı» bir daha sübut edir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında III minillikdə, XXI əsrdə də roman bir janr olaraq yaşayır və mürəkkəb texnologiyalar epoxasında müasirliyin fəlsəfi suallarına layiqli bədii cavablar verir.

Üçüncü fəslin ikinci yarımfəsli **“Yanan qar” : vətənin taleyi və milli xarakter**” adlanır. Roman H.Mirələmov yaradıcılığında Qarabağ mövzusunda yazılan əsərlər silsiləsinin davamıdır. Burada müharibənin ağır şəraitində yaşayan insanların psixologiyası sənətkarlıqla qələmə alınmışdır. Dünyanın ahəngini, təbiətin simasını, canlı həyatı dəyişməyə, xarabazara çevirməyə can atan erməniləri, onların hər cür vəhşiliklərini ədib real müharibə səhnələri ilə ifşa etməyə nail olmuşdur. Bu romanda süjet xətti, canlı təbiət obrazı, ayrı-ayrı obrazlar oxucunun qəlbini rıqqətə gətirir, onu doğma yurda möhkəm bağlayır. Vətəndaş yangısı, milli ruh, qanlı hadisələrə, erməni xislətinə bəslənilən nifrət motivləri əsərdəki müsbət qəhrəmanların əsas idealıdır. Tədqiqat zamanı “Yanan qar” romanı son illər nəsrimizin ən dəyərli nümunəsi, Qarabağ mövzusunda yazılmış mükəmməl sənət əsəri kimi qiymətləndirilir. Bu yarımfəsilə eyni zamanda H.Mirələmovun pyeslərinin təhlili də verilir.

“Yanan qar” əsəri ənənəvi üslubda yazılmışdır və bu üsluba xas olan təhkiyə tərz, süjetin ayrı-ayrı hadisələr üzrə inkişafı, obrazların hər birinin aydın və dəqiq xarakteristikası bu romanda da bariz nəzərə çarpır.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ faciəsi, torpaq itkisi, vətəndaşlarımızın ev-əşiklərini itirərək köçkün kimi yaşamağa məcbur olmaları, doğma yurdun maddi və mənəvi ağırları müsbət obrazların taleyində göstərilmişdir.

«Yanan qar» romanı H.Mirələmov yaradıcılığında Qarabağ mövzusunda yazılan əsərlər silsiləsinin davamıdır. Burada müharibənin ağır şəraitində yaşayan insanların psixologiyası sənətkarlıqla qələmə alınmışdır.

“Yanan qar” romanında bizim epos mədəniyyətindən gələn Bəy Kamran kimi əfsanəvi obraz yaradılır. O, faktiki olaraq partizan müharibəsi aparır və xalqı buna səsləyir.

Dünyanın ahəngini, təbiətin simasını, canlı həyatı dəyişməyə, xarabazara çevirməyə can atan erməniləri, onların hər cür vəhşiliklərini ədib real müharibə səhnələri ilə ifşa etməyə nail olmuşdur. Erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı soyqırım və təcavüz siyasətinin iç üzünü canlı faktlar əsasında bədii boyalarla açılır. Roman boyu oxucuya tam aydın olur ki, ermənilərin məqsədi azərbaycanlıları tarixi ata-baba

yurdundan çıxarmaq, bu ərazilərdə onların ideoloqlarının uydurduqları «Böyük Ermənistan» dövləti yaratmaqdır. Müəllif sərsəm erməni tarixçilərinin təkidi ilə genosid siyasətinin davamı kimi qanlı hadisələrin törədilməsini, haqlı olaraq, onların bütün dünyaya səpələnən lobbilərinin ayağına yazır.

Bu roman həm ideya-məzmun, həm də bədii silqətinə görə yazıcının yaradıcılığında müstəsna yer tutur. Cəsarətlə demək lazımdır ki, H.Mirələmovun «Yanan qar» (və ya «Dağlarda atılan güllə») romanı eyni zamanda Azərbaycan çağdaş nəsrinin son illərdəki bədii uğurudur.

Dördüncü fəsil **“Dramları və siyasi publisistikası”** adlanır. H.Mirələmovun pyesləri lirik-psixoloji dramın ən yaxşı nümunələridir. Ədibin dramaturgiyası mövzu və problematika, qəhrəman tipologiyası baxımından həmişə ciddi maraq doğurmuşdur. İstedadlı bir qələm sahibi kimi o, öz estetik idealını, əsərinə gətirdiyi həyat materialını qəhrəmanlarının xarakteri və hərəkətlərində “göstərməyə” həmişə müvəffəq olmuşdur.

Dissertasiyada H.Mirələmovun dramlarının elmi-nəzəri və ideya-estetik təhlili verilərək sənətkarın estetik idealının açılışında hər bir əsərin rolunu müəyyənləşdirmək üçün bu əsərlər bir neçə istiqamətdə araşdırma obyektinə olmuşdur. Bu əsərlər həm yazılış xronologiyası nəzərə alınmaqla, həm də mövzu və problematikanın inkişaf tendensiyası əsas götürülməklə tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Yazıcının “Vicdanın hökmü” və “Xəcalət” pyesləri 90-cı illərin problemlərindən, aşınmaya məruz qalan dəyərlərindən, əxlaq-mənəvi meyarlarından bəhs edən dramaturgiya nümunələri kimi təsnif olunmuş, həmin əsərlər müasir “Qarabağnamə”nin tərkib hissəsi kimi səciyyələndirilərək üzləşdiyimiz Qarabağ faciəsinin inikasında ehtiva etdiyi dərin psixologizmi ilə təhlilə cəlb edilmişdir.

Bu fəsildə həmçinin, yazıcının publisistikası təhlil edilərək üç qrupa ayrılır: ədəbi-bədii publisistika, məişət publisistikası və siyasi publisistika. “Amalın işığında” (2002), “Həqiqət” (2003), “Zəfər yolu” (2003), “Bir günəş var” (2004), “İşığın izi ilə” (2004), “Millətin atası” (2004) və rus dilində Moskvada çap olunmuş “Heydər Əliyev”, “İlham Əliyev”, “Zərifə Əliyeva” kitabları H.Mirələmovun publisistik yaradıcılığında xüsusi bir mərhələ kimi öyrənilmiş, tədqiqata cəlb edilmişdir. “İlham Əliyev: bioqrafiya davam edir” kitabı prezident ömürnaməsini azərbaycançılıq ideologiyası kontekstində yaradan və siyasi publisistikamızın bədii-fəlsəfi imkanlarını əks etdirən qiymətli monoqrafik araşdırma kimi dəyərləndirilir.

H.Mirələmovun Heydər Əliyev haqqında kitablarını vahid bir konsepsiya birləşdirir: ulu öndəri yeni Azərbaycanın – müstəqil

Azərbaycanın qurucusu kimi göstərmək! Bu çətin, fəqət ali niyyət yazıçıya güc və qüdrət verir, ilhamını birə beş artırır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Heydər Əliyev ideallarına hədsiz sədaqətli olan yazıçı bu böyük tarixi şəxsiyyətə tarixilik kontekstində nəzər salır, onu nəinki yaşadığı zamanənin fonunda təqdim edir, hətta Heydər Əliyev fenomeninin zamanədən üstün olduğunu, onun zəkasının yaşadığı zamanəni qabaqladığını göstərməyə nail olur.

H.Mirələmov H.Əliyev haqqında yazmağa mənəvi səlahiyyəti olan yazıçıdır. Çünki, o böyük dönməzlik və tükənməz sədaqətlə həmişə H.Əliyev ideallarına xidmət göstərüb. Təsadüfi deyil ki, «Zəfər yolu» esse-sinin fəlsəfi qəhrəmanı olan Böyük İnsan haqqında deyir: «Böyük İnsan sədaqəti bəşər övladının ali keyfiyyətlərindən hesab edilir. O siyasi Olimpin zirvəsinə yenidən qayıdandan sonra bir vaxt sadə insanların ona necə sədaqət göstərdiklərini dəfələrlə xatırlayacaq».¹ Beləliklə, sədaqətli H.Mirələmov çox həssaslıqla H.Əliyevə məxsus ali keyfiyyətlərdən birini – onun sədaqəti insan mənəviyyatının, insanın ictimai dəyərinin ən dəqiq meyarı hesab etməsi fikrini ön plana çəkir.

«Həqiqət» kitabı müəllifin son üç-dörd ildə yazdığı publisistik oçerklərdən ibarətdir. Maraqlı struktur və sisteminə görə bu kitabı H.Əliyevin 1993-2003-cü illər dövründəki zəfər salnaməsi adlandırmaq olar.

Hər bir şəxsiyyətin tarixi əhəmiyyəti onun öz xalqı qarşısında xidmətləri ilə ölçülür. H.Mirələmov öz əsərlərində ümumilli lideri hərtərəfli görməyə və göstərməyə çalışır. H.Əliyevi tanıyanlar yaxşı bilir ki, o dünya siyasət okeanında rahat üzən nəhəng bir aysberq idi. Aysberq kimi onun da doqquz tilindən yalnız biri üzdə görünür, qalanları dərinliklərdə idi. Və belə bir şəxsiyyəti həm daxildən, onun öz varlığından, həm də xaricdən – dünyanın nəzəri ilə təqdim etmək çox çətinidir. Bunun üçün təkcə yazıçı yox, həm tarixçi, həm siyasətçi, həm də qüdrətli bir filosof olmaq lazımdır. H.Mirələmov Ulu Öndəri dünya siyasətinin nəhəng siması, qədim və ulu bir xalqın XX əsr təfəkkürünün əlçatmaz zirvəsi, tarixi şəxsiyyət nümunəsi adlandırır.

H.Mirələmov H.Əliyevə onun öz əməllərinin diktə etdiyi ölçülərlə yanaşmağı bacarır. O göstərir ki, artıq Azərbaycanda xalqa sevginin, vətənkeşliyin, dövlətçiliyin, ədəbiyyat və mədəniyyətə məhəbbətin H.Əliyev zirvəsi var və ona istinad edib bütün ölçü və miqyasları müəyyənləşdirmək mümkündür.

¹ Mirələmov H. Zəfər yolu (esse). B.: «Gənclik», 2003, s. 42.

«İlham Əliyev» kitabının uğuru müəlliflərin tarixi və ictimai-siyasi mühiti dəqiq və əhatəli bilmələri idi. Onlar hələ «Heydər Əliyev» monoqrafiyasını yazanda bu mühiti tarixi və ideoloji cəhətdən səciyyələndirən külli miqdarda faktları tədqiqatın mərkəzinə gətirmişdilər. Ən mühümü budur ki, İlham Əliyevin görkəmli ictimai-siyasi xadim və prezident kimi yetişməsinə heç vaxtlə H.Əliyevin fəaliyyətindən ayırmaq olmaz, kitabda bu cəhət böyük həssaslıqla əvvəldən axıradək diqqət mərkəzində saxlanılır.

Bütün bunlarla bərabər H.Mirələmovun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə ziyalı və vətəndaş məhəbbəti, onun siyasi dövlətçilik ideallarına sədaqət hissi bu kitabın səmimiyyətini təmin etmişdir. «İlham Əliyev» monoqrafiyası elə doğma hisslə, elə şirin və cilalanmış dildə yazılıb ki, bu əsəri maraqlı tarixi roman kimi oxuyursan. Bu dəyərli əsərin pafosunu prezident və xalq vəhdəti, azərbaycançılıq və liderin Azərbaycanla vəhdəti ideyasını müəyyənləşdirir.

İ.Əliyev Dövlət idarəetmə təcrübələrini hələ uşaq yaşlarından H.Əliyevlə canlı təmasda mənimsəmiş, dövlətçilik mühitində formalaşmış bir şəxsiyyətdir. Hər gün H.Əliyevlə canlı ünsiyyətdə olmaq, onun qüdrətli əlinin sığılı ilə böyümək böyük səadətdir. H.Əliyev dünyada ən güclü canlı dövlətçilik akademiyası idi. Kitabda bu ünsiyyət anlarına, ailə mühitinə xüsusi diqqət yetirilir.

Kitabda diqqəti cəlb edən mühüm cəhətlərindən biri İ.Əliyevin xalqla ünsiyyət yaratmaq, özünü xalqa sevdirmək bacarığıdır. Onun idarəetmə konsepsiyasında xalqla dövlət arasında etimad mühiti yaratmaq əsas yer tutur. Bu baxımdan diqqəti cəlb edən məsələ lider üçün çox vacib olan söz və əməlin vəhdətidir. İ.Əliyev 2003-cü ildə seçkiöncəsi demişdi: «Mən hər bir Azərbaycan vətəndaşının prezidenti olacağam». Bu çox vacib şərt idi və prezident fəaliyyəti boyu həmin şərtə əməl etdi. O, Azərbaycanın enerji resurslarını İnsan amilinə yönəltdi, insan kapitalına çevirməyə nail oldu. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin qorunması kitabda prezidentin gördüyü işlər sırasında ön plana çəkilir.

Nəticədə tədqiqatın əsas elmi yekunlarının müxtəsər xülasəsi təqdim olunur. H.Mirələmovun yaradıcılığının əsas özəlliklərinə yekun qiymət verilir, onun fəlsəfi-intellektual və lirik-psixoloji üslubun aparıcı simalarından biri olaraq çağdaş nəsrimizi milli obrazlarla zənginləşdirməsi faktı elmi-nəzəri müddəlarla şərh olunur.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Nəsrimizə elmi nəzəri bir baxış və H.Mirələmov. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri, №1, Bakı, 2008, səh.70-77.
2. Yeni əsrimiz və nəsrimiz. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri, №4, Bakı, 2008, səh. 22-24.
3. H.Mirələmovun “Xəcalət” povesti. “Filologiyanın aktual problemləri”. Elmi-praktik konfransının materialları, Sumqayıt, 2007, səh. 218-219.
4. Gənclərin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsində “Gəlinlik paltarı” romanının mahiyyəti, rolu və əhəmiyyəti. Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Elmi xəbərlər” jurnalı, cild 7, №2, Sumqayıt, 2011, səh. 51-54.
5. H.Mirələmov psixoloq-yazıçı kimi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, “Elmi axtarışlar”, Bakı: Nurlan, 2008, səh. 28-31.
6. H.Mirələmovun “Gəlinlik paltarı” romanında mənəvi-əxlaqi problemlərin psixoloji həlli. Bakı Dövlət Universiteti, “Dil və ədəbiyyat” №3(69), Bakı, 2009, səh. 198-200.
7. Судьба национальной независимости в творчестве Гусейнбалы Мираламова. Казахский Национальный Университет им. Аль-Фараби, Вестник, Серия филологическая, №3(133), Алмааты, 2011, стр. 177-180.

Хатира Алиева

ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ ГУСЕЙНБАЛЫ МИРАЛАМОВА

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена творчеству Гусейнбалы Мираламова.

Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность проблемы, указываются: объект и предмет исследования, цели и задачи, методология исследования, научная новизна, творческое и практическое значение, излагаются положения, вынесенные на защиту.

Первая глава диссертации называется «Этап литературных исканий в творчестве Г.Мираламова». Здесь говорится об анализе диалектики человеческой души, о душевном состоянии человека, его внутреннем мире в произведениях великих писателей таких, как И.Гусейнов, Ч.Айтматов, Анар, Эльчин, А.Айлисли, С.Ахмедов, Ю.Самедоглы, М.Сулейманлы, а также Л.Толстой и Ф. Достоевский преимущественно в нравственно психологическом аспекте.

Во II главе, названной «Психологическое решение морально-нравственных проблем в повестях Г.Мираламова», основанная на конкретной прозе и литературном аспекте, раскрывается сущность проблемы и превращается в объект исследования. С этой точки зрения в работе рассматриваются веские факты, примеры.

В III главе, названной «Романы Г.Мираламова» рассматриваются проблемы свободы морали и жизненной необходимости, судьбы Родины и национального характера. Глава также делится на два раздела.

IV глава называется «Драматургия и политическая публицистика Г.Мираламова». В главе публицистика писателя разделена на три группы: литературно-художественная публицистика, бытовая публицистика и политическая публицистика Г.Мираламова.

В заключении дается оценка творчеству Г.Мираламова дошедшему до начала XXI века, сохранив свою философско-интеллектуальную основу и лирико-психологический стиль прозы.

HUSEYNBALA MIRALAMOV'S LITERARY ACTIVITIES

SUMMARY

The dissertation work is devoted to Huseynbala Miralamov's literary activities. The dissertation consists of introduction, 4 chapters, conclusion and list of used literature.

In the introduction the urgency of the problem is substantiated, the object, aim and purpose, the methodological basis, methods of investigation, the scientific innovation of research, theoretical and practical significance, the principles presented dissertation for defence is stated.

The first chapter of the dissertation is called "H.Miralamov's artistic style's development". This chapter separated into two half-chapters: "The role of 60th poetical traditions in formation writer's style" and "The position of psychological analyses in lyric style". Here the dialectics of human heart, his soul and inner world is mostly investigated in moral psychological aspect in the activities of geniuses as I.Huseynov, Ch.Aytmatov, Anar, Elchin, A.Aylisli, S.Ahmedov, Y.Samedoglu, M.Suleymanov, also russian writer L. Tolstoy and F. Dostoyevski.

In the second chapter "The psychological solution of moral-spiritual problems in H.Miralamov's narratives" the essence of problem is investigated basing concrete prose and literary experience, turned on analyse object. In the research from this point of view strong facts and examples are investigated. This chapter includes two half-chapters: "The morality of native land in narrative "Shame" and "New psychological view on relations of human and nature (in the narrative "Punishment")".

In the III chapter called "H.Miralamov's novel activities" moral freedom and vital necessity, fate of native land and national characteristic problems are analysed and investigated. This chapter is also included two half-chapters: "Moral freedom and vital necessity ("Bridal dress" narrative)" and "Fate of native land and national character ("Burning snow" narrative)".

Chapter IV is called "Plays and Political Publicism of Miralamov". Here as a result writer's publicism separated for three groups and analysed: literary-artistic publicism, life publicism and political publicism.

Therefore keeping lyric-psychological style and supremacy of philosophical-intellectual tendency, being one of the writers of the early XXI century H.Miralamov's efforts in preserving personal style, presence

in distinct private style is appreciated.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ**

На правах рукописи

ХАТИРА ГУРБАН кызы АЛИЕВА

ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ ГУСЕЙНБАЛЫ МИРАЛАМОВА

5716.01– Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени доктора
философии по филологии

БАКУ – 2014